

РІЗДВО ТА НОВИЙ РІК У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

У статті проаналізовано внесок Юрія Федьковича в дослідження коренів календарних свят гуцулів. Показано особливості й дохристиянські вірування в календарних обрядах гуцулів. Особливо цінні матеріали про зимові обряди календарного обрядового циклу – Маланку.

Ключові слова: обряди, звичаї, ритуальне дійство, пісня, поезія, проза.

Юрій Федькович – один з найвизначніших українських письменників, перший письменник-реаліст, новатор літератури й етнографії, багатогранна спадщина якого є важливим джерелом у дослідженні календарної обрядовості українців.

Українські науковці тою чи іншою мірою цікавилися питаннями внеску Ю.Федьковича в етнологічну науку взагалі й у календарну обрядовість гуцулів зокрема. Це – дослідження Г.Кожолянка¹, З.Міщука², М.Юрійчука, М.Івашкевич³, Л.Ковалець⁴. Проте ряд питань, як, наприклад, коренів новорічних свят і значення окремих обрядодій у духовній культурі гуцулів залишаються ще не вивченими.

Ю.Федькович, характеризуючи зимову календарну обрядовість гуцулів, намагався знайти відповіді на питання коренів різдвяних і новорічних обрядів.

Так, приміром, описуючи різдвяне свято гуцулів, він відзначав: “І святкували той празник дуже весело і торжественно, світили світло, укривали стіл, клали на стіл убрані колачі, мід і солодку кутю з маком (куке-амоні звалися у древніх єгиптян пшеничні книші), на покутю ставили убраний сніп пшениці, робили годи, гостили ся”⁵. У гуцулів варену пшеницю з медом називали “дзьобавкою”, очевидно, тому, що колись її їли дзьобаючи, тобто вибираючи зерно за зерном і жуючи.

Юрій Федькович подає власну версію походження слова “коляда”: “Божеством наших праотец було світле Сонечко. Звале его Лад, і святкували єму кожного року три великі празники. Перший празник святкували тогди, коли сонечко зачинало змагати ся в силу і день рости, то ест при кінці місяця Декемирія, і звали той празник “Ко-Ладу”, с чого походить слово Коляда”⁶.

Колядувати ходять діти, парубки, дівчата, господарі з господинями. Але всюди першими йдуть колядувати діти. Люди вірили, що побажання, висловлені в колядках дітей, збудуться. Крім дітей, на перший день Різдвяних свят колядують і дорослі парубки. Вони вже ходять із “звіздою” і дзвіночком. “Звізду” роблять з тоненьких дощечок, яких має бути рівно сім. У дохристиянські часи всередині “звізди” була тільки свічка. Під впливом християнської церкви в кінці ХІХ – середині ХХ ст. у центрі звізди почали встановлювати образок-сценку “Народження Христа” і свічку. Свічка символізує світло, сонце. Ватага колядників складається з п’яти-восьми осіб: “береза” (“переза”) – керівник усієї коляди, “звздоноша” – носить звізду, “дзвонар” – мусить весь час дзвонити й цим давати знати, що йде парубоцька коляда, “міхоноша” – разом з помічником збирає дарунки. На Буковинській Гуцульщині кількість колядників не перевищувала 6 осіб. Під час колядувань з хлопцями-колядниками ще ходять і підіграють співові скрипаль, цимбаліст, трембітар. Юрій Федькович, характеризуючи гуцульську коляду кінця ХІХ ст., писав: “Пережа (не Береза, як его зовут) називається той парубок, що дістане від духовного і громадського начальства позволіне – с Колядов ходити, а се не так легко та ні так обоятно, як кому ся видит. Для того ж мусит не тільки він сам бути парубок розумний, тверезий, честний і поважний, але й таких колядників до себе

обібрати, аби не лиш були добрі співаки, але і честні дедінії, котрих ціла громада знає і поважає. Як же обібрав він таких парубків, найбільше шість, тогди стараєсь о добру музику, бо без музики, як то кажуть, коляда глуха”⁷.

Також на Буковинській Гуцульщині, де складовим елементом колядування були танці, перед хатою і в хаті (пляс) група колядників мала ще й трьох “плясунів”. Кожен з танцюристів повинен був мати топірець. Більшість учасників ватаги прив’язували до правої руки дзвіночки.

По всій Буковині й Галичині коза була символом урожаю. Цей культ тотема йде ще з первісних часів, коли людина дуже часто й тісно стикалася зі звіриною. Деякі звірі ставали покровителями людини, коли з ними вміло вели дружбу. Звірі, захисники роду чи племені, звалися тотемами. У культ тотема входило перерядження відповідним звіром, танці й ігри. Можна вважати, що обряд “водіння кози” – це залишок тотемізму; він, очевидно, пов’язаний з язичницькими пережитками жертвних обрядів.

Звичай “водити козу” був поширений здавна. Ще в XI ст. церква виступила проти “поганських звичаїв водити козу”. У дохристиянські часи цей обряд мав магічне значення – люди прагнули забезпечити собі кращий урожай засобом магічних слів:

*Де коза туп-туп, там жита сім куп,
Де коза рогами, там жито стогами.*

Коза в уявленні давнього хлібороба пов’язувалася також з ідеєю родючості ниви:

*Го-го-го коза,
Го-го сірая,
Го-го білая.
Ой розходися, розвеселися
По цьому двору, по багатому.
Де коза рогом – там жито стогом,
Де коза ногою – там жито копою*⁸.

Опис колядувань з “козою” на Буковинській Гуцульщині в середині XIX ст. подає Ю.Федькович: “Жерці (священники бога Лада) ходили з ледінями (парубками) і з образом дикої кози (дика коза була памятков, що день тогди зачинає рости, коли сонце вступає у небесний знак козорога), хата від хати, співаючи пісень Ко-Ладу, котрі то пісні і на нас перейшли і котрих ми поважати повинні, бо так робя усі чесні народи, аби свою старовіччину не забути”⁹.

“Коза” – це театралізований обряд-гра з масками, що мав свій усталений сценарій, пісенний і музичний репертуар. Центральним моментом ритуального дійства був танець “кози”, її “вмирання” і “воскресіння”, що символізували циклічний кругообіг часу, прихід Нового року¹⁰.

Усі учасники гри повинні були відповідно перевдягатися. Хлопець, який грав “діда”, одягав кожуха, на спині прилаштував горб із соломи, на голові була кудлата шапка. Він робив довгу бороду та вуса з клоччя, у праву руку брав сукуватий ціпок або батіг, а лівою за мотузок вів “козу”.

Голову “кози” виготовляли з дерева, потім розрізали до половини й нижню щелепу за допомогою мотузка робили нерухомою – це було особливістю колядкової “кози”. Далі чіпляли борідку з кожущини, випалювали ніздрі, очі. На голові свердлили дві дірки для рогів. Виготовлену голову “кози” чіпляли на палицю, яку виконавець прив’язував до пояса, накривали вивернутим кожухом, а до другого кінця палиці прив’язували хвіст. Під кожух підлазив хлопець.

Головна деталь костюма “кози” – вивернутий назовні кожух. У селянській культурі це символ добробуту, багатства, плодючості. Вивертання кожуха хутром назовні є

магічним перенесенням сил родючості на себе. Ю.Федькович звертає увагу, що на Буковинській Гуцульщині зустрічалося спрощене виготовлення “кози” з дерева. Коли колядники не мали можливості виготовити “козу” з позолоченими рогами, “то можуть собі справити намальований образ на синім кружку і заправлений на ліску”¹¹.

З “козою” ходили на перший день Різдва. У селах Буковинського передгір’я (Кам’яна, Глибочок, Снячів) з “козою” ходили ввечері перед Водохрещем і водили живу козу, а не її зображення чи дерев’яну скульптуру¹². Провідну роль в обряді “водити козу” відігравали “циган” і “жид”. Спочатку вони заходять до хати, жартують, просять дарів. Коли господарі виявляють бажання дати дари, тоді вони вводять “козу”, а збоку вже напоготові “лікар”. “Дід-жебрак” виголошує речитативом жартівливі вірші, вихваляє “козу”. “Коза” “гине”. Кличуть “лікаря”. Той відмовляється лікувати “дохлу козу”. Усі жартують, веселяться. Віджартувавши, учасники гри брали дари та йшли до іншої хати.

На Гуцульщині характерним було також різдвяне ходіння з “бараном”, що можна пояснити важливою роллю, яку відігравало в житті гуцулів вівчарство. Принцип зображення “барана” був подібний до “кози”.

З дохристиянських часів бере початок ідея про вшанування сузір’я Козорога, у яке вступає Сонце з початком Нового року. Юрій Федькович, описуючи коляди гуцулів, писав: “На пам’ятку, що день тогди зачинає прибувати, коли сонце вступає у небесний знак козорога, носят колядники з собов образ тої звіри, але нетенний, красний образ з позолоченими рогами, а не страхопуда, щоб ним діти полошити, як то с часта буває. А козоріг має бути так намальований, як єго с первовіку малювали: голова і грудниця козорога, а зад ребячий. На другім боці кружка може бути позолочена звізда”¹³.

Отже, обряд “водіння кози” має глибоке дохристиянське коріння. Він закликав кращий урожай, добробут у господарство. Люди прагнули заслужити в сонця ласки, і тому в день коляди приносили жертву, на що натякає обряд “водіння кози”. Адже початком релігійного культу було те, що людина стала вмилювати вищі сили свого оточення, щоб не робили їй шкоди.

Юрій Федькович зібрав на Буковинській Гуцульщині цікаві оповіді-легенди про святкування в давні часи Нового року та про походження назв “Маланка”, “Василь-Черчик” та ін. й опублікував у праці з довгою назвою “Ти, місяцю, ти королю, красна Маланка є з тобою. Тридцять дві пісні Маланочні і русальні руського народу. Во честь і славу Єму зібрав-зладив Ю.Федькович”.

Він писав: “До пізнання віри Христової наші люди вірили у Прабога-Вседержителя. Мав він чотири сини й п’яту дочку. Донька його – це наша мати земля, яку звали Ладюю. Чотири сини звалися: перший – Ад-Гад, чи змій, володар пекла, власне чорт. Він ворогував з Богом, братами й сестрою; другий син – Яр-Ярило – св. Юр; третій – Рай, з котрого потім зробили Івана, четвертий – наймолодший Лад або Мир, з якого зробили Дмитра. Само сонце звали Світовидом і зображали його як лицаря-богатиря в золотім шоломі і з сьома мечами коло боку, а восьмий у руці; він об’їздив землю білими кіньми”.

“А донька – земля Лада мала двоє діточок: одного сина – на ім’я король, Радо-Князь-місяць та доньку Весну-Маяну, що її потім почали звати: Милана-Миланка, а звали її тому так, що цілому світу була вона мила, бо цей світ квітами і зеленим листом маєм уквітчала. А тому, що лихий змій всім чинив зло, то він і завзявся Маланку-сестру місяця та в своє підземне царство запроторити. Він її таки нарешті вкрав, в той час, як її брат-Місяць був на полюванні. Але у діда змія її знову викрав перший брат Безсильчик-Васильчик і з нею одружився”¹⁴.

Давні українці вірили, що в ніч напередодні Нового року Щедрий Бог сходить з неба на селянську ниву, у селянську хату, у господарство, до худоби. На цей час у хату вже прибули з ланів і лісів дід-Ладо та духи померлих, вони розміщуються у Дідухові-снопові, на столі в сіні та на підлозі в соломі. Цей Щедрий Бог усе чує, бачить, знає, але його бачать лише Ладо, духи померлих і худоба¹⁵.

З характерних дійств у новорічну ніч треба відзначити “водіння кози”, перевдягання на Маланку й Василя – маланкування. Цей маскарад відбувається як на Новий рік, так і в ніч на Маланку. Звичай маланкування був у наших предків ще до прийняття християнства.

Юрій Федькович детально описав дійових осіб гуцульської Маланки: “Котре найкраща й найчесніша дівчина перебирала ся за Маланку. Один парубок за Василя (Чильчика), другий за короля (Місяця), а третій за Діда-Змія з білов та довгов бородов. Маланка мала зірку (звізду) на чолі, була прибрана у самі цвіти і мала з собов три подружечки з рожевими деревцями, котрі подібно, як она сама, були прибрані. Василь (Чильчик) був перебраний за ратая (оратаря), с чепигами або з серпом у руках; а Король з новим місяцем на чолі, а яко мисливець з сагайдаком і луком. Решта ледінів була то за плугатарів, то за мисливців перебрана; плугатарі водили з собов вола або барана, мисливці оленя або сокола, а Змий-дід нарешті, убраний у буйволову шкіру і оперезаний гадюками, водив з собов тура або цапа, мав велику косу у руці і три гробарі з рускалями за поплічників.

Так ходила Маланка хата від хати”¹⁶.

Свято Маланки бере свій початок ще з дохристиянських часів, коли люди вірили в богів Природи та мали анімістичний світогляд (вірили в духів і душу).

Юрій Федькович зазначав: “Наші праотці, доки ще поробили їх християнами, то вірували у одного лиш Бога, у святого Прабога, вседержителя, творця неба і землі... А Прабог, казали, мав одну доньку, Ладу-Землю або Царицу-Водицу, і два сини: одного доброго, а другого злого. Того доброго називали Лад, Царь-огонь, Світ, Світовид, Білобог, Дажбог, Хорош, Доброгість, Радогість і так далі, а того злого Змий, Зима, Смок, Ад, Гад, Пек, Пекол, Біс, Чорт, Чортовид, Ворог, Див і так далі. Лад орудував світлом, теплом, літом, усім добром, а Ад потемком, студенев, зимов і усім лихом, ворогував на свого брата Лада і творив ему яку лиш міг пакість, а то з ненависти, зависти і злості за того, що отець Прабог душе любив Лада і ему дочку свою Ладу за сопругу дав, а Ада-Змія не тільки що без пари лишив, его ще до того і в пекло, Пресподне, нетрудне завдав.

А Лад з Ладую, приповідали наші праотці, мали также два сина і одну доньку. Найстарший син звав ся Лад-Сонечко, молодший Король-Місяць, а донька звала ся Весна-Маяна. Але Лад-Сонечко... ділав трояко: перший раз яко Безсильчик, то єст зимове, слабе, молоденьке сонечко, ніби то малий хлопчик, вітак яко Сильчик, то єст весінне, дуже сонечко, ніби то парубок, поборовший зиму, а нарешті яко Васильчик, то єст сонечко у найбільші свої силі, ніби то муж і царь всего світа. Для того ж і образували его яко узброєного рицаря на білому коні, Сильчика яко ратаря-плугатаря с плугом і волом-Баланом, а Безсильчика яко малого хлопчика без зброї. Сильчика признали опісля Чильчиком і Васильчиком, а Маяну-Маланов або Маланков”.

Далі Ю.Федькович, указуючи, що маланочна коляда є найкращою, що лишилася від праотців, зазначає, що “у вісім день по празднику Ко-Ладі святкували они і праздник Маланки, перебравши одну дівчину за Маланку, одного парубка за Чильчика, другого за Місяця, третього за Змія-діда “з залізною бородою”, а решту дівчат і парубків за поїзд Маланки, Чильчика, Місяця і Змія, і ходили так хата від хати”¹⁷.

Відома ще легенда, у якій розповідається, що за часів царювання Ірода розлючений можновладець розпорядився стягти голови хлопчикам від народження до двох років. Матері дуже горювали. І тоді чоловіки вирішили одягати на себе маски, щоб таким чином розвеселити глибоко засмучених матерів.

В іншій легенді говориться, що Маланка – дівчина, яку поганський цар Ірод попросив організувати маскарадне видовище, щоб розвеселити сумний люд. Маланка справила із завданням. І сама, перебравшись на “смерть”, глумилася над великим горем. Відтоді маскарадне новорічне видовище дістало назву Маланка. З уведенням християнства маланкування вважалося поганським (язичницьким) звичаєм і зверхниками церкви переслідувалося. Збереглося навіть прислів'я: “Як си зганьбиш, вижену, як Маланку з двору”¹⁸.

Вечір перед Новим роком на Гуцульщині чоловіки називають звичайно “на Меланії”, а жінки – “Святвечір Василів”. Молоді жонаті чоловіки й старші парубки збираються в групу. Один з них перебирається на князя Василя, а інший – на княгиню Маланку. За Маланку вбирається парубок, який уміє добре жартувати. Маланка сама не ходить – має свій “почот” (почет): “орач” із чепігами від плуга, “сівач” із сівнею через плечі, “циган” (лице мастить сажею), “єврей-орендар” (йому роблять маску з клоччя), “орендарка”, “жандарм” (його вбирають у жовнірську шапку, у руки дають кіл замість зброї), “дід” і “баба”, “ведмідь”, “коза”, “журавель”, “чорт”¹⁹.

Юрій Федькович записав на Гуцульщині ряд щедрівок і коляд, зміст яких свідчить про думки й бажання гуцулів. Зокрема, у жартівливій щедрівці простежується санкритизм релігійних вірувань гуцулів, де поряд з новорічно-вітальним текстом уміщено особу Василя, якого можна сприймати і як людину, яка “сіє, оре”, або святого Василя (Кападокійського):

*А учера із вечера
Пасла Маланка ба й качура,
Та й пасучи загубила,
Шукаючи заблудила.
Заблудила в чисте поле,
Аж там Василь сіє, оре,
Аж там Василь оре, плужит,
За Маланкою вельми тужит.*

Інша маланочна пісня має господарсько-хвальний зміст. Оскільки, за гуцульськими віруваннями, слова, сказані під час коляд і щедрівок, повинні здійснитися в реальному житті:

Вінчованє до Маланки
*А ти, пане господарю,
В тебе в дворі як у царя:
В тебе стелі все кидрові,
А помости маймурові,
В тебе стіни мальовані,
Сріблом, злотом цвітковані.
А ти, пане господарю,
В тебе в скринях як у царя:
Усі в срібло ковані,
В них червонні не брані,
В них жемчуги не кивані,
В них коралі не вберані.*

*А ти, пане господарю,
В тя подвіре як у царя:
Куда станеш – кошарочка,
Куда глянеш – отарочка;
Куда станеш – все стодоля,
Куда глянеш – божя воля.
А ти, пане господарю,
В тебе стайні як у царя:
В тебе коні все турецькі,
В тебе воли загорецькі;
В тебе коні в сріблї дзвоня,
В тебе воли від короля.
А ти, пане господарю,
В тебе лани як у царя:
В тебе лани як загаї,
На них жита як дунаї.
На них жита як жир ситї,
А пшениця як столиця.
А ти, пане господарю,
В тебе жона як у царя:
Бо де ходит, жемчуг сходит,
А де ступит, село купит,
Вогонь кладе – злот хрест найде,
По воду йде – вина несе²⁰.*

Отже, у новорічних звичаях є багато спільного з усім циклом зимових свят. Це пояснюється тим, що весь цикл свят має господарський відтінок.

Свято Нового року – це свято надії й віри в краще майбутнє. Новорічні звичаї засновані цілком на анімістичному світогляді, тобто на вірі, що вся природа має душу, що все, як органічне, так і неорганічне, народжується, живе, росте, вмирає, усе відчуває й розмовляє.

Людина вірила, що вся природа населена безліччю різних надприродних сил – і добрих, і злих. Вірили, що добрі сили допомагають господареві мати кращий урожай і приплід; вірили, що в цю новорічну ніч небо “відкрите” і звідти можна все випросити, чого тільки не побажаш.

Якщо Різдво в наших предків присвячувалося Сонцю-Світовиду, що вже повертає на весну, то новорічне свято адресоване Місяцю-князю і його нареченій Маланці, яка вже символізувала саму весну. Напередодні Нового року, на Маланку, розпочинаються символічні обряди з водою. Це також прояв анімістичного світогляду давніх українців – народження богині води Дани. Засівання вранці на Новий рік – це жертвний обряд на її честь.

Таким чином Юрій Федькович у своїй творчій праці широко використовував етнологічні матеріали. Особливу увагу письменник приділяв записам коляд, щедрівок з різних сіл Гуцульщини. Він зібрав багато пісень, пов’язаних з календарними святами й обрядами, а також намагався дати пояснення їхнім текстам, констатуючи тим самим, що українці Карпат ще в другій половині XIX ст. зберігали давні дохристиянські мотиви у своїх календарних святах й обрядах.

1. Кожолянко Г. Етнографія Буковини / Г. Кожолянко. – Чернівці, 2004. – Т. 3.

2. Міщук Р. Етнографічно-побутова школа / Р. Міщук // Українська літературна енциклопедія. – К. : Укр. рад. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1990. – Т. 2. – С. 171–172.
3. Юрійчук М. Юрій Федькович. Семінарії / М. Юрійчук, З. Івашкевич. – К., 1981.
4. Ковалень Л. Етнографічна діяльність Юрія Федьковича / Л. Ковалень // Р. Ф. Кайндль і українська історична наука : матеріали Міжнар. наук. семінару “Кайндлівські читання”. – Чернівці, 2004. – С. 223–234.
5. Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання. – Т. 1 : Поезії Осипа Юрія Федьковича / перше повне видання з першодруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснення додав Др. Іван Франко. – Львів, 1902. – С. 606.
6. Там само.
7. Там само. – С. 607.
8. Нариси з історії української музики. – К., 1964. – С. 18.
9. Писання Осипа Юрія Федьковича... – С. 606.
10. Курочкін О. Новорічні свята в українців. Традиції і сучасність / О. Курочкін. – К., 1978. – С. 185.
11. Писання Осипа Юрія Федьковича... – С. 607.
12. Матеріали етнографічної експедиції Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. – 1993. – Т. 3. – С. 13.
13. Писання Осипа Юрія Федьковича... – С. 607.
14. Там само. – С. 673.
15. Заким вечірня зоря не згасла // Вільна бесіда. – 1991. – № 1. – С. 4.
16. Кожолянко О. Зимова календарна обрядовість гуцулів у творах Юрія Федьковича / О. Кожолянко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. праць. – Т. 1 (27). – Чернівці, 2009. – С. 84–88.
17. Писання Осипа Юрія Федьковича... – С. 655, 658–659.
18. Маковій Г. Затоптаний свят / Г. Маковій. – К., 1993. – С. 110.
19. Писання Осипа Юрія Федьковича... – С. 677.
20. Там само. – С. 630–631.

Олександр Кожолянко
(г. Черновці, Україна)

Рождество и Новый год гуцулов в исследованиях Юрия Федьковича

В статті проаналізовано вклад Юрія Федьковича в дослідження коренів календарних свят гуцулів. Показано особливості та дохристиянські віровання в календарних обрядах гуцулів. Особливо цінні матеріали про зимні обряди календарного обрядового циклу – Маланке.

Ключевые слова: *обряди, звичаї, ритуальне дійство, пісня, поезія, проза.*

Oleksandr Kogolianko
(Chernivtsi, Ukraine)

Christmas and New year in the study handicrafts Yuri Fedkovich

The paper analyzes the contribution of Yuriy Fedkovych handicrafts in the study of the roots of calendar holidays gutsuls. The features and pre-Christian beliefs in a calendar rituals gutsuls. Especially valuable materials about the importance and winter calendar ritual ceremonies Malanka.

Keywords: *rituals, customs, ritual performance, song, poetry, prose.*